

З ІСТОРІЇ РАДІОЛОГІЇ

М.І. Пилипенко,
Н.О. Артамонова,
В.В. Воліна,
О.К. Кононенко

*Інститут медичної радіології
ім. С.П. Григор'єва
АМН України,
м. Харків*

Дорадянський період становлення радіологічної служби Харківщини (1896–1917 рр.)

Pre-Soviet period of radiological service
development in Kharkiv region (1896–1917)

Як відомо, перше повідомлення про відкриті в листопаді 1895 року х-промені було зроблено В.К. Рентгеном у грудні 1895 року. Це відкриття стало однією з важливих складових науково-технічної революції в різних галузях науки, що розпочалась наприкінці ХІХ століття.

Розвиток медичної радіології у м. Харкові й Харківській губернії бере початок від того моменту, коли 6 січня 1896 р. в Петербурзі, а потім і в усій Російській імперії, було отримано телеграфне повідомлення про відкриття В.К. Рентгеном «нового виду променів», які він назвав х-променями. Вже 2-го лютого 1896 р. на терміновому засіданні Харківського медичного товариства професор фізики Харківського технологічного інституту О.К. Погорелко зробив повідомлення на тему: «Метод Рентгена и фотографирование невидимых предметов и возможные его применения к решению различных практических вопросов» [1], а харківський професор А.К. Білоусов 21 лютого 1896 р. виступив із доповіддю «Результаты светописи по способу Рентгена при определении некоторых повреждений» [2].

Необхідно відзначити, що з самого початку розвиток медичної радіології відбувався при тісній взаємодії фізиків і медиків. Велика роль у вивченні нового випромінення належить харківському фізику М.Д. Пільчикову, який з 1896 р. листувався з В.К. Рентгеном, а в 1901 р. одержав радій з Парижа і надалі допомагав ученим різних міст Росії у його придбанні для наукових досліджень. У журналі «Вестник опытной физики и элементарной математики» 1900 року М.Д. Пільчиков опублікував роботу «Радий и его лучи» [3].

Відновити точну дату створення кожного рентгенівського кабінету з організованих у Харкові й Харківській губернії неможливо з ряду причин, насамперед, через складність інфраструктури медичних установ (земська медицина; міські, повітові лікарні; клініки медичного факультету Харківського університету; лікувальні установи медичних товариств; приватні медичні кабінети тощо). Не можна визначити, де і з якого часу функціонував кожний окремий рентгенівський кабінет, до того ж, і звіти про їхню організацію й діяльність подавалися нерегулярно. В архівних матеріалах існують прогалини, які не дозволяють одержати цілісну картину структури рентгенологічної служби того часу.

Аналіз джерел інформації, що збереглися, дозволив установити, що вже в 1900 р. обстежували хворого, в якого «при рентгенізації» було виявлено стороннє тіло, яке потрапило в трахею крізь трахеостомічний отвір, і, оскільки в той час Харківська губерньська земська лікарня не мала своєї рентгенівської установки, пацієнта обстежували в приватному рентгенкабінеті лікаря Ю.Ф. Фінка. Вже у 1911 р. при хірургічному відділенні цієї лікарні було обладнано власний рентгенкабінет [4].

Зі звітів про діяльність медичних установ Харківської губернії за 1908 р. і рекламних оголошень у медичних періодичних журналах дізнаємося, що на той час у місті було організовано 9 рентгенкабінетів приватного характеру. Їх власниками були лікарі: Г.О. Давидович, І.Я. Платонов, В.М. Євдокимов, О.О. Гефтер, Я.Я. Трутовський, Ю.Ф. Фінк, С.П. Григор'єв, Л.В. Орлов, Ю.О. Гольдингер [5].

Гольдингер Юлій Олександрович — один із перших харківських рентгенологів, був відомий далеко за межами Харкова, займався науково-практичною діяльністю. В 1908 р. організував рентгенівський кабінет при приватній лікарні лікаря Г.А. Давидовича для діагностики і терапії головним чином захворювань шлунково-кишкового тракту. Влітку 1916 р. до нього на консультацію декілька разів приїжджав В.Г. Короленко. 30 грудня 1919 р. Ю.О. Гольдингера мобілізували в армію, до Харківського евакопункту. Пропрацювавши тиждень з хворими на висипний тиф, він тяжко захворів і 27 січня 1920 р. помер

Рентгенівський кабінет Ю.О. Гольдингера функціонував при лікарні і був обладнаний устаткуванням для діагностики й терапії. Про результати своєї науково-практичної діяльності Ю.О. Гольдингер неодноразово доповідав на засіданнях Харківського медичного товариства. Серед його повідомлень слід виокремити оглядову доповідь «Что дает нам рентгенология для распознавания болезней желудочно-кишечного тракта», в якій підкреслено переваги флюороскопічних методів дослідження, порівняно з рентгенографією, і необхідність зіставлення флюороскопічних даних з клінічною картиною захворювання шлунково-кишкового тракту, а також спільну з Е.К. Крижевичем доповідь «О лечении X-лучами экземы», в якій викладено методи дозування ікс-променів, застосовуваних з лікувальною метою (доповідь супроводжувалася демонстрацією дозиметричної апаратури) [6, 7].

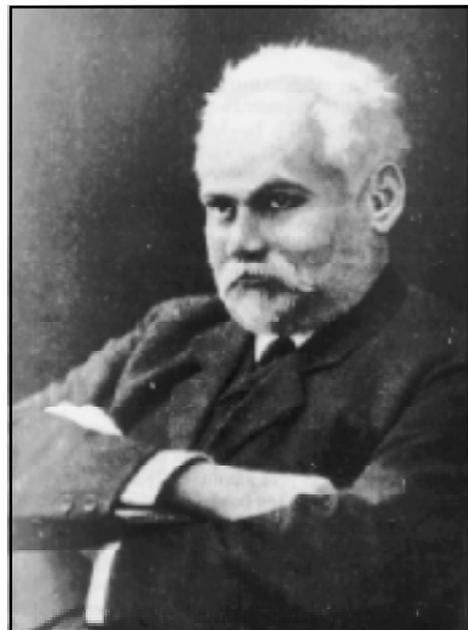
Ікс-терапію широко застосовували в лікарні лікаря І.Я. Платонова для нервово- і душевнохворих, де був електричний кабінет з відпо-

відним обладнанням. У лікарні асистента В.М. Євдокимова й ординатора О.О. Гефтера проводили ікс-терапію при стригучому лишай, парші, хронічній екземі, вовчаку й інших шкірних захворюваннях. В електричному кабінеті з пристроями для ікс-терапії доктора медичних наук приват-доцента Я.Я. Трутовського застосовували «радіо-еманатоз» при подагрі, ревматизмі та різних невралгіях.

У 1913 році в Харкові почала функціонувати спеціалізована лікарня «Радій-Еманаторій» лікаря Л.М. Лейбфрейда, де еманациєю радію (у вигляді пиття, таблеток, вдихання) лікували хронічний ревматизм, подагру, артрити і поліартрити, а також нервові захворювання. Того ж року результати такого лікування були повідомлені на засіданні Харківського медичного товариства [8, 9].

Повніша інформація збереглася про діяльність рентгенівського кабінету при клініках медичного факультету Харківського університету.

Ще в 1898 р. для терапевтичної пропедевтичної клініки, очолюваної ординарним професором М.М. Ломиковським, було придбано апарат Рентгена. Як з діагностичними, так і з терапевтичними цілями його широко використовували й інші клінічні відділення [10].

Орлов Леонід Володимирович (1855–1923). Професор медицини, у 1898 р. обраний керівником хірургічної факультетської клініки Харківського університету. У 1901 р. ним було відкрито оснащений необхідним устаткуванням кабінет для рентгенізації, де використовували сучасні методи рентгенографії та ікс-терапії

Кабінет при факультетській хірургічній клініці (керівник, професор Л.В. Орлов) 1901 р. було поповнено всім необхідним для «рентгенізації» і рентгенографії. Тут широко застосовували ікс-терапію при туберкульозному і злоякісному лімфаденіті шиї, лімфосаркомі, хронічному маститі, лейкемії [11]. А 1906 р. було розширено і «поставлено на сучасну висоту» рентгенівський кабінет при факультетській терапевтичній клініці університету [12].

Ще через рік (у 1907 р.) кафедрою офтальмології для клініки було придбано радій для лікувальних цілей, а на кафедрі «систематического и клинического учения о кожных и сифилитических болезнях» в лікуванні хворих застосовували радій і промені Рентгена [13].

У Харківській міській Олександрівській лікарні (водночас вона була клінікою Імператорського Харківського університету) в 1908 р. надавалися різні форми медичного обслуговування, в тому числі флюороскопія, рентгенографія, радій- та ікс-терапія. У звіті лікарні наводяться дані про проведені рентгенографічні дослідження й ікс-терапію при абсцесі і раці мозку, захворюваннях сечового міхура, нирок, органів грудної клітки, суглобів, патології кишечника й інших захворюваннях [5].

За 1907–1909 рр. було проліковано 53 хворих, що одержали в цілому 184 сеанси ікс- і 126 — радій-терапії. Крім того, промені Рентгена застосовували з діагностичною метою. Протягом 1909 р. було зроблено 53 рентгенографії.

На кафедрі при шпитальній хірургічній клініці (керівник проф. Ю.Р. Пенський) крім обов'язкових занять з хірургічного лікування з деякими групами студентів в існуючому при клініці рентгенівському кабінеті проводили заняття з освоєння методики одержання рентгенівських знімків (за рік їх було зроблено понад 500). При цьому серед методів лікування неоперованих злоякісних пухлин особливу увагу приділяли ікс-терапії.

Співробітниками кафедри дерматології і сифілідології (зав. кафедрою ординатор професор І.Ф. Зеленев) було проведено дослідження на тему «Значение рентгеновских лучей в дерматологии и сифилидологии» [17].

На терапевтичній кафедрі факультетської клініки (керівник професор І.М. Оболенський) приватний викладач В.І. Зарубін працював над проблемою впливу ікс-променів на шкіру — здорову й уражену шкірними захворюваннями [17].

Протягом 1912 р. наукову роботу з ікс-терапії лейкемії проводили в Клініці шпитальної терапії (керівник проф. К.М. Георгієвський). У 1913 р. рентгенотерапію було використано при лікуванні ретроперитонеальної саркоми. У кабінетах ікс-терапії і рентгенодіагностики при кафедрі за рік проходили обстеження й лікування до 220 хворих, виконувалося до 710 рентгенівських знімків і до 100 флюороскопій [18].

Завдяки наполегливості професора М.А. Соколова, керівника шпитальної хірургічної клініки Університету, на базі Олександрівської лікарні спеціально для потреб клініки було побудовано корпус з рентгенівським кабінетом [19]. Серед методів лікування особливу увагу приділяли ікс-терапії неоперованих злоякісних пухлин. Методи рентгенодіагностики використовували й у шпитальній терапевтичній клініці, про що свідчить повідомлення доктора І.С. Магата [20].

Активне введення елементів рентгенології в курс університетської освіти сприяло формуванню широкої загальномедичної культури і творчого потенціалу вчених та підвищенню рівня охорони здоров'я населення Харківщини. Про широке використання медиками ікс-терапевтичних і рентгенодіагностичних методів свідчить тематика наукових доповідей, повідомлень, публікацій з даної проблеми [21, 22].

Так, на засіданнях Харківського медичного товариства в 1896–1914 рр. були зроблені повідомлення з рентгенодіагностики нирковокам'яної і жовчокам'яної хвороб, патологій підшлункової залози й кишечника, серця, гіпофіза, м'яких тканин і кісток, а також визначення локалізації субдіафрагмального абсцесу, тут готувалися й доповіді з ікс-терапії. Обговорювалися також оглядові статті фахових видань [7–9, 14, 18–20].

Визначний внесок у розвиток рентгенодіагностики захворювань кісток зробив доктор О.В. Тихонович, який у 1902 р. підготував на

базі Харківської хірургічної клініки першу в Україні й Росії систематизовану дисертаційну роботу «Применение рентгенографии для распознавания заболеваний костей (воспалений и новообразований)» [21].

Григор'єв Сергій Петрович (1878–1920). Один із засновників вітчизняної радіології. Закінчив медичний факультет Харківського університету. Організував рентгенологічний кабінет у харківській Миколаївській (нині — 2-га клінічна) лікарні, де й працював з 1902 р. За короткий час став одним з найкращих діагностів і віртуозно опанував рентгенологічну та рентгенографічну техніку дослідження. Блискуча якість знімків кістково-суглобової системи і органів шлунково-кишкового тракту, що збереглися, і тепер викликає захоплення і залишається зразком технічної майстерності. Водночас з освоєнням практичних розділів рентгенодіагностики він проводив глибоку і оригінальну науково-дослідну роботу, результати якої узагальнив на з'їзді російських терапевтів у грудні 1911 р.

На особливу увагу заслуговують роботи С.П. Григор'єва — завідувача рентгенологічних кабінетів лабораторії загальної й експериментальної патології Харківського університету і харківської Миколаївської лікарні, в яких він обґрунтував індивідуальний, нестандартний підхід до рентгенологічного обстеження кожного хворого, вперше розробив методіку флюороскопії червоподібного відростка при вертикальному положенні хворого з використанням пальпації і прицільних знімків, а також запропонував свої методи дослідження при переломах кісток та дослідженні нирок [22].

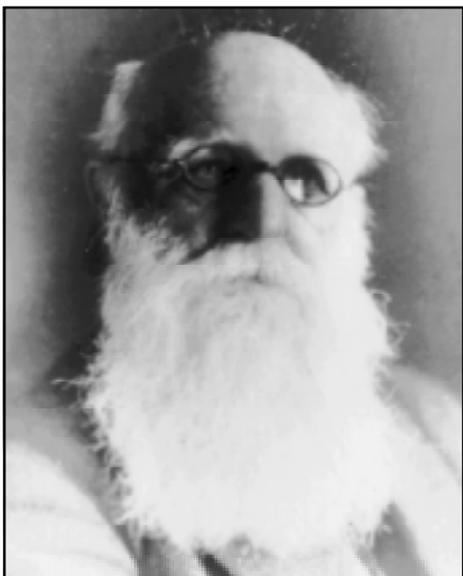
Події Першої світової війни (1914–1918 рр.) істотно вплинули на розвиток радіології в Харкові. З одного боку, широка мобілізація лікарів призвела до скорочення наукових досліджень, а з іншого — до значного розширення структури й обсягу практичної роботи за рахунок великої кількості поранених, яких обслуговували в рентгенкабінетах при лазаретах і клініках університету [23].

На засіданні військової комісії Харківського губернського земства 3 жовтня 1914 р. було порушено питання про влаштування рентгенівського кабінету спеціально для потреб шпиталів, але оскільки витрати на його оснащення перевищували фінансові можливості земства, то було прийнято рішення в окремих, особливо важливих, випадках робити рентгенівські знімки за загальноземський рахунок у приватних рентгенкабінетах.

Клініки Харківського університету значною мірою перейшли на розміщення й обслуговування поранених, які надходили з фронту. У листопаді 1914 року був остаточно укомплектований і почав свою діяльність новий електропроменеволікувальний кабінет при кафедрі шкірних і сифілітичних хвороб. Протягом року в кабінеті пройшли обстеження і лікування 214 осіб. Продовжив свою роботу рентгенкабінет при кафедрі шпитальної хірургії (зав. каф. клінічний ординатор І.П. Корхов), де за 1914 р. було зроблено 462 знімки, проведено 90 просвічувань і 23 сеанси ікс-терапії.

Особливого розмаху набула робота рентгенівського кабінету хірургічної клініки медичного факультету Харківського університету, позаяк тут обслуговували відразу кілька лазаретів з пораненими.

Тільки в 1915 р. в кабінеті було зроблено до 400 рентгенографій і проведено близько 100 флюороскопій. Крім обстежень фронткових поранень, продовжувалися рентгенологічні дослідження хворих з пухлинами, виразками шлунка, новоутворами кишечника тощо. Особливо широкими і багатими за своєю різноманітністю дослідженнями займався відділ ікс-терапії, де лікували лейкемію, туберкульозні лімфаденіти, різні форми злоякісних захворювань, у тому числі й глибоко розташованих органів. В останньому випадку для ікс-терапії використовували свинцеві фільтри [23].

Репрєв Олександр Васильович (1853–1930) З 1895 р. професор кафедри загальної патології в Імператорському Харківському університеті. Відомий науковими працями з дослідження впливу рентгенівського опромінення на обмін речовин

При кафедрі загальної патології і бактеріології (завідувач професор О.В. Репрєв) продовжувала функціонувати спеціалізована лабораторія, де вивчали вплив радію на одноклітинні організми [24].

У 1916 р. було скликано I Всеросійський з'їзд рентгенологів і радіологів, до організаційного комітету якого ввійшов харківський рентгенолог А.Ю. Штернман.

Штернман Анатолій Юлійович (1884–1932). Один з піонерів вітчизняної рентгенології. Під час Першої світової війни служив рентгенологом у Паризькому військовому шпиталі. Повернувшись у 1915 р. до Росії, працював у рентгенівському кабінеті Петроградського жіночого медичного інституту. У 1916–1918 рр. завідував рентгенкабінетом фізіотерапевтичної лікарні в Харкові (згодом Фізіотерапевтичний інститут)

Аналіз архівних матеріалів і наукових публікацій, які висвітлюють питання розвитку медичної радіології, показує, що на Харківщині вже в перші роки після відкриття Рентгена мали місце значні успіхи рентгенології: організація рентгенівських кабінетів, поява великих і оригінальних публікацій, широке використання рентгенівських методів діагностики й лікування в різних галузях медицини, організація лекційних курсів з рентгенології на медичному факультеті Харківського університету, підготовка перших фахівців з рентгенології.

Література

1. Погорелко А.К. //Архив Харькова, фонд 4, опись 165, дело 287.
2. Белоусов А.К. //Там же, дело 283.
3. Пильчиков Н.Д. //Вестн. опыт. физ. и элемент. математ. — 1900. — № 286. — С. 217–223.
4. Рохлин Л.Л. //Харьков. мед. журнал. — 1913. — Т. XVI, № 7. — С. 130–136.
5. Годовой отчет по Харьковской губернии за 1908 г. //Архив Харькова, фонд 4, опись 156, дело 1249.
6. Гольдингер Ю.А. //Харьков. мед. журнал. — 1913. — Т. XV, № 3. — С. 20–23.
7. Крижевич Э.К., Гольдингер Ю.А. //Там же. — 1911. — Т. XII, № 10. — С. 209.
8. Лейбфрейд Л.М. //Врачеб. газ. — 1913. — № 2. — С. 69.
9. Лейбфрейд Л.М. //Там же. — 1913. — № 12. — С. 460–461.
10. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1898 г. //Записки Импер. Харьк. ун-та. — Харьков, 1898. — Кн. 2. — С. 13–210.
11. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1901 г. //Там же. — Харьков, 1902. — Кн. 1. — С. 1–149.
12. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1906 г. //Там же. — Харьков, 1907. — Кн. 3. — С. 1–139.
13. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1907 г. //Там же. — Харьков, 1908. — Кн. 3. — С. 1–215.
14. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1913 г. //Там же. — Харьков, 1914. — Кн. 1. — С. 71–80.
15. Лифшиц М.И. //Харьков. мед. журн. — 1914. — Т. XVII, № 1–4. — С. 270–275.
16. Информация о заседании ХМО от 12.05.1907, посвященном памяти профессора Н.А. Соколова //Врачеб. газ. — 1907. — № 47. — С. 1382.
17. Магат И.С. //Харьков. мед. журн. — 1913. — Т. XV, № 2. — С. 110–113.
18. Спиваков Б.О. //Врачеб. газ. — 1913. — № 36. — С. 1227.
19. Глушановский Т.Т. //Там же. — № 17. — С. 633.
20. Рудницкий Н.М. //Харьков. мед. журн. — 1908. — Т. V, № 4. — С. 53.
21. Верюжский Д.И. //Рус. врач. — 1902. — № 17. — С. 629–635.
22. Григорьев С.П. //Харьков. мед. журн. — 1908. — Т. V, № 4. — С. 57.
23. Бойков В.М. //Там же. — 1915. — Т. XX, № 7–8. — С. 33.
24. Исторические даты //Патол.физиол., эксперим. тер. — 1960. — Т. IV, № 5. — С. 91–92.